

A Budapest Főváros Tanácsa gondozásában megjelent munka a fentiekben említett hiányosságai mellett is mindazok számára is haszonnal forgatható, akik nemcsak fővárosunk török kora iránt érdeklődnek.

Gerő Győző

Budapest Története III. – Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig.

Irta Nagy Lajos, Bónis György. – Főszerkesztő Gerevich László. Kötetszerkesztő Kosáry Domokos

Akadémiai Kiadó Budapest, 1975. 586 oldal, 255 kép, 3 melléklet

Budapest történetének III. kötete az első mű, amely teljes áttekintést, összefoglalást ad arról a másfél évszázadot felölelő fejlődésről, amely közvetlen előzménye a modern nagyváros kialakulásának. Az első kötetekkel szemben az összefoglalás lényegében egyetlen szerző, Nagy Lajos munkája, hiszen csak a 18. századi városigazgatásról szóló fejezet származik Bónis György tollából.

Az első szintézis megalkotása mindig nehéz feladat, s különösképpen e korszakra, a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korszakára vonatkozóan, amely Európa-szerte a városi élet mélyreható átalakulását eredményezte. E változás dinamizmusának bemutatását nehezítette az is, hogy a hazai irodalomból semmilyen, a külföldi szakirodalomból pedig igen kevés e korszakra vonatkozó módszertani útmutatás meríthető. A főváros történetére vonatkozó források szisztematikus feltárásának munkája hamar elakadt, s a kötet előkészítéséül szolgáló színvonalas előtanulmányok csak bizonyos kérdések megvilágításához járultak hozzá. Így számos kérdés taglalását csak a szerző kitűnő forrásismerete, a korábban nem vagy alig használt forráscsoportok kiaknázása tette lehetővé. (Sajnálatos, hogy a lapalji jegyzeteket helyettesítő összefoglaló irodalom- és forrásismertetések-ből nehezen állapítható csak meg, hogy melyek a korábbi feldolgozások megállapításai, s melyek a szerző önálló kutatásának eredményei.)

A kötet egyik fő erénye, hogy bár a sorozat egységes szerkesztési elvei a fejezetek merev tematikus rendjét írták elő, e kereteken belül is érzékeltetni tudta a főváros rohamos fejlődésének dinamizmusát. Annak ellenére, hogy a szerző erre vonatkozó megállapításainak bizonyító anyaga gyakran különböző fejezetekben szóródik szét, érzékletesen tudta bemutatni a város gazdasági és társadalmi szerkezetében végbement változások összefüggéseit, s ezek hatását a városi élet minden területén.

A kötet vezérfonala a testvérvárosok gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális hatásugarának tágulása, egy szűkebb tájegység központjából az ország központjává emelkedésnek bemutatása. Nyilvánvaló, hogy a főváros története csak az országos történeti ese-

ményekkel szoros kapcsolatban tárgyalható. A szerzőnek sikerült kialakítania a helyes arányokat az országos és a városi események, jelenségek taglalása között. A fővárosi szerepkör kialakulását a korábbi munkáknál árnyaltabban mutatja be, mélyebben elemezve a funkció megvalósulásának városi belső előfeltételeit. Bár a területi korlátok az országos jelentőségű események tárgyalását sokszor utalásokra korlátozták, érzékeltetni tudta ezek hatását a főváros belső fejlődésére csakúgy, mint a főváros fejlődésének a többi városokéhoz képest „rendhagyó” jelenségeinek befolyását a nemzeti fejlődésre.

A kötet két nagy történeti periódusra – 1686–1790, illetve 1790–1848 – osztva mutatja be Budapest történetét.

A három város és környéke helyrajzát felvázoló fejezet, amelynek anyaga túlnyomórészt a szerző sokévi kutatásain és részpublikációkban már korábban közölt eredményein alapul, olvasmányosan mutatja be az utcahálózat kialakulását, a beépített terület növekedését. Utal az egyes városrészek lakosságának eltérő nemzetiségi-foglalkozási összetételére is, és a 19. század elejére vonatkozóan érzékelteti a különböző városrészek lassan kialakuló funkcionális eltéréseit.

A gazdasági életéről szóló fejezetek nemcsak elemző összefoglalásai az eddigi kutatások által feltárt tényanyagoknak (a területen támaszkodhatott a szerző a legtöbb előmunkálatra), de számos területen a szerző korszerű szemlélete, új szempontjai révén – új megállapításokban is gazdagok. Így például a 18. századi mezőgazdasági termelés leírásánál elsőnek kísérelte meg meghatározni, hogy meddig és milyen mértékben fedezhette az agrártermelés a városi önellátás szükségleteit, és a hézagos adatanyag ellenére is érzékeltetni tudta a városi lakosság piacrautaltságának növekedését.

Szemléletében új a kézművesiparról szóló alfejezet is, amennyiben a szerző a korábbi tanulmányok zömével szemben nem a céhes szervezet kérdéseit helyezte a középpontba, hanem azt vizsgálta, hogy a kézművesipar mely ágai, és azok mily mértékben tudták kielégíteni a helyi szükségleteket, mely mesterségeknél feltételezhető vagy bizonyítható, hogy túllépték a városi fogyasztás kereteit. Minthogy a termelés volumenére, az áruk elhelyezésének piaclehetőségeire vonatkozóan csak kevés adat maradt fenn, sőt, még a kézművesek számának meghatározásához is kevés támpont áll rendelkezésre, a szerző a fennmaradt összeírások nyilvánvaló fogyatékoságait becsléssel volt kénytelen korrigálni. Eljárása csak helyeselhető, akkor is, ha becslései egy részével szemben néha fenntartásokat táplálhat az olvasó.

A 18. század végén kibontakozó manufaktúráról igyekszik elosztani a korábbi illúziókat, melyek ezekben a gyáripár előfutárait vélték megtalálni. Bebizonyítja, hogy e rövid életű vállalkozások zöme legfeljebb nagyobb kézművesipari műhelynek tekinthető. Míg a manufaktúraipar kibontakozásának akadályai között túlzott hangsúlyt kap a céhek és a városi hatóság ellenállása, s ezekhez képest kevesebb szó esik az országnak a gyáralapításra kedvezőtlen körülményeinek hatásáról, a 19. század eleji iparfejlődés gátjait igen tárgyilagosan értékeli.

A gazdasági élet tárgyalásánál mindkét korszakra vonatkozóan a kereskedelemről szóló alfejezetek tekinthetők a legsikerültebbeknek, ahol a fejlődés jellegét és ütemét

jellemző elvi leírások kitűnően ötvöződnek az egyes pesti kereskedők tevékenységéről adott rövid jellemzésekkel, az itt eladásra került áruajták színes felsorolásával. Bár e kérdésekben is több igen színvonalas előtanulmányra támaszkodhatott, a részfeldolgozások és részadatok nem pótolhatták a kereskedelmi forgalom mennyiségére és minőségére vonatkozó átfogóbb forrásanyag hiányát. A szerző a hangsúlyt a kereskedelem szerkezetében a 19. század elején végbement változásra, a vásáron kívüli kereskedelem növekedő szerepére tette. A kereskedelmi tőke jelentőségét nemcsak a kereskedelemre vonatkozó közvetlen adatok, de számos közvetett adat (pl. a rohamos építkezés, ingatlanvásárlások, telekspekuláció stb.) alapján is értékelte.

A társadalom leírásánál a szerző arra törekedett, hogy minél teljesebb, sokrétűbb képet adjon a főváros átalakulóban levő, polgárosodó lakosságáról, hogy a különböző társadalmi rétegeken, illetve foglalkozáscsoportokon belüli rétegződést árnyaltan mutassa be. Nem elégedett meg csupán a társadalmi-, osztály- és vagyoni különbségek felvázolásával, de bemutatta azokat a jogi, vallási, nemzetiségi különbségeket is, amelyek a városi társadalom különböző rétegei között, illetve azokon belül feszültséget teremtett. A lakosság foglalkozási megoszlását a szerző úgy ismerteti, hogy egyúttal bevezeti az olvasót a társadalomkutatás műhelyitkaiba is: bemutatja, hogyan lehet a különböző források részleges, gyakran pontatlan adatainak gondos elemzésével és szembeállításával viszonylag megbízható képet kapni a városi társadalom szerkezetéről. A fővárosi társadalom sajátosságait más városok összehasonlító adatainak felsorakoztatásával is érzékelteti.

A társadalmi életről szóló fejezet igen érzékletes leírást ad a város mindennapi életéről. A szerző itt figyelmét a városi életforma átalakulásának bemutatására összpontosította, szemléletesen ábrázolja a kialakuló nagyvárosi életforma keveredését a régi, kisvárosi hagyományokkal.

Erősen eltérő a két korszak városigazgatásának ismertetése. Bónis György a 18. századra vonatkozóan elsősorban az igazgatási szervezet kialakulásának és funkcionálásának kérdéseire összpontosította a figyelmét, míg Nagy Lajos a 19. század elejére vonatkozóan ezeket a leírásokat kiegészítette a tanács és a választott polgárság összetételére vonatkozó elemzésekkel is. Nagyrészt saját kutatásai alapján igen jó képet ad a városgazdálkodás kérdéseiről is.

Gazdag adatanyag alapján mutatja be a szerző a művelődés és művészet különböző területeit. Figyelme számos olyan tényezőre is kiterjed, amelyek többnyire kimaradtak az ilyen áttekintések köréből, így például a művészet kérdéseinél. A művészettörténeti munkák természetszerűen elsősorban az elsőrendű mesterek munkásságával foglalkoznak. A kötet e fejezeteiben viszont jelentős és jelentéktelen, ismert és ismeretlen mesterek és műveik felsorolásával és munkásságuknak a várostörténet szempontjait figyelembe vevő értékelésével kibontakozik a főváros művészeti életének teljes képe, s annak magyarázata is, hogy miért rekedt meg ezen a szerény szinten. Csak sajnálni lehet, hogy a terjedelmi korlátok e témánál készítették a szerzőt a legradikálisabb rövidítésekre.

E rövid ismertetés során nem térhettünk ki azokra a problémákra, amelyeknek megoldásával a szerző adós maradt, vagy egyes részkérdésekre, amelyekben a véleményünk a szerzőétől eltér. Ezek azonban amúgy sem változtatnák meg azt a benyomást, hogy Bu-

dapest történetének III. kötete nemcsak adatgazdagsága, a főváros fejlődéséről adott valóság-hű képe révén, de módszertani szempontból is jelentős mű, melyet méltán tekintettek mintának a többi városmonográfia szerkesztési elveinek kidolgozásában. A főváros történetére és az országos történetre vonatkozó régi és új irodalom széles körű ismeretében gazdag forrásanyagon alapuló összefoglalás a gazdag adatanyag sokszor távirati stílusú felsorolása ellenére is olvasmányos mű, amelynek élvezhetőségét erősen fokozza a jól kiválogatott képanyag is. Külön érdeme, hogy az eddigi kutatási eredmények összefoglalása mellett feltárja a meg nem oldott problémákat, ismereteink fehér foltjait is, ezzel is ösztönözve a további vizsgálatokat, a mélyebb megismerést.

Bácskai Vera

Budapest Története IV. Budapest története a márciusi forradalomtól az őszi- és a téli forradalomig.

Irták *Spira György* és *Vörös Károly*. Főszerkesztő Gerevich László. Kötet-szerkesztő Vörös Károly.

Akadémiai Kiadó Budapest, 1978. 809 oldal, 408 szövegek-
közti kép, 3 melléklet

A forradalmi ország szíve 1848–1849 (*Spira György*)

Pest a 19. század első felére Magyarország gazdasági-, s ezzel együtt kulturális életé-
nek is központja lett, így nem véletlen, hogy innen indultak el az 1848-as forradalmi ese-
mények, melyek azután meghozták a város számára egy időre a politikai központ szere-
pét is.

Pestnek az 1848–1849-es szabadságharcban vitt jelentős szerepét sokszor hangsú-
lyozták, de kevésbé vizsgálták azt a kérdést, hogy milyen feltételek mellett, s kiknek a
támogatásával jött létre a pesti forradalom, azaz: hogy viszonylottak a város különböző
társadalmi rétegei az eseményekhez.

Spira György tanulmánya a várostörténet oldaláról vizsgálja a kérdéseket, s ezeket a
hiányokat pótolja. Hatalmas forrásanyagra támaszkodva részletesen elemzi a testvér-
városok, Pest, Buda és Óbuda szerepét a forradalomban. Vizsgálja, hogy hol, kik és miért
támogatták a forradalmi eszméket, vagy tartották távol magukat tőlük. Bemutatja mind-
azokat a változásokat, melyeket a helyi és országos forradalmi események, a különféle
kormányrendeletek, vagy császári intézkedések e városok életében, igazgatásában, az
egyes társadalmi osztályoknak a forradalomhoz való viszonyulásában okoztak.

A Spira György által felsorakoztatott igen gazdag anyagnak, s az ebből adódó részle-
tes feldolgozásnak teljes ismertetésére nincs lehetőségünk, inkább csak a munka legfőbb
szempontjainak, néhány, a várostörténet oldaláról érdekesnek ítélt mozzanatnak a ki-
emelésével szeretnénk ízelítőt adni a feldolgozásból.